

Шинкарук Лідія Василівна

*доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України, завідувач відділу економічного зростання та структурних змін
в економіці
Інститут економіки та прогнозування НАН України*

Шинкарук Лидия Васильевна

*доктор экономических наук, профессор,
член-корреспондент НАН Украины, заведующая отделом экономического роста и структурных
изменений в экономике
Институт экономики и прогнозирования НАН Украины*

Shynkaruk L.

*doctor of economics, professor,
corresponding member of the NAS of Ukraine, head of the department of economic growth and structural
changes in the economy
Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine*

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ
ВЗАИМОСВЯЗЬ СТРУКТУРНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ
И ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА УКРАИНЫ
THE RELATIONSHIP OF STRUCTURAL TRANSFORMATION
AND ECONOMIC GROWTH OF UKRAINE**

Анотація. Досліджено особливості структурних трансформацій в економіці України та обґрунтовано необхідність реалізації структурної політики на основі поєднання ринкових механізмів та інструментів державної політики як основної умови економічного зростання.

Ключові слова: структурні трансформації, структурна політика, макроекономічні диспропорції, економічна політика, економічне зростання, економічний розвиток.

Аннотация. Исследованы особенности структурных трансформаций в экономике Украины и обоснована необходимость реализации структурной политики на основе сочетания рыночных механизмов и инструментов государственной политики как основного условия экономического роста.

Ключевые слова: структурные трансформации, структурная политика, макроекономические диспропорции, экономическая политика, экономический рост, экономическое развитие.

Summary. The features of structural transformations in Ukrainian economy are investigated and the necessity of the realization structural policy on the basis of a combination market mechanisms and instruments public policy as a basic condition for economic growth is substantiated.

Key words: structural transformation, structural policy, macroeconomic imbalances, economic policy, economic growth, economic development.

Політичні зміни, які відбулися в Україні останнім часом, повинні супроводжуватися позитивними структурними змінами економіки, оскільки, за багатьма параметрами розвитку соціально-економічної системи, в Україні продовжує зростати напруга. Ці процеси, як свідчить історичний досвід, супроводжуються формуванням нових атракторів, які визначатимуть цей розвиток у перспективі і не дивлячись на хаотичну природу трансформаційних процесів, цілком можливо і необхідно визначити основні орієнтири політики економічного зростання які будуть наріжними каменями нового соціально-економічного устрою.

Посилення інтеграційних і глобалізаційних процесів та прояви кризових явищ у світовій економіці в останні десятиліття зумовили значні зміни основних тенденцій розвитку світового господарства та актуалізували зміни у економічному устрої багатьох країн. Формування нової господарської парадигми світу відповідно відбилося у міжнародному поділі праці, характері та принципах світогосподарських зв'язків та структурних трансформаціях у національних економіках. Тема структурних трансформацій стає дедалі актуальнішою й для України, що обумовлено як необхідністю подолання наслідків фінансово-економічної кризи, так і якісного оновлення економічної системи на основі реалізації ефективної економічної політики, й, перш за все — структурної, яка повинна забезпечити економічне зростання та сприяти економічному розвитку країни у довгостроковій перспективі. Системних реформ вимагають від України й міжнародні партнери, але ні європейська інтеграція, ні зовнішня фінансова допомога не вирішать наявних проблем, якщо внаслідок внутрішніх структурних трансформацій не відбудеться оновлення базових механізмів суспільного розвитку.

Реалізація структурної політики передбачає поєднання раціональне важелів державного регулювання і ринкових механізмів, але соціально-економічне життя України сьогодні регулюється еkleктичною сумішшю ринкових механізмів та архаїчних соціальних інституцій, які лише частково були адаптовані до нових економічних умов. На сьогодні, питання структурних трансформацій у економіці України залишаються нерозв'язаними та дискусійними, серед них — формування та інструменти реалізації структурної політики, роль держави у регулюванні структурних трансформацій, поєднання стабілізаційних заходів та структурних реформ для підвищення потенціалу економічного зростання й подальшого розвитку України. Все це визначає необхідність формування цілісного макроекономічного бачення перебігу змін і обумовлює актуальність дослідження основних структурних трансформацій, їх динаміки, суперечностей та впли-

ву на економічний розвиток в контексті формування ефективної структурної політики.

Як показує вітчизняний і зарубіжний досвід, структурна політика — це двосічна зброя, якою слід користуватися обережно, щоб не зашкодити. Дотримання правил безпеки означає насамперед наявність ретельно прорахованої стратегії, що враховує основні прямі й непрямі, негативні й позитивні ефекти. Поки що Україна не повністю володіє об'єктивною інформацією про реальні та потенційні конкурентні переваги вітчизняних галузей і секторів.

Питанням структурного аналізу та економічного розвитку приділялася увага багатьох наукових шкіл, зокрема, *структуралістський підхід* базується на методології структурного аналізу. Основний внесок у формування структуралізму внесли французькі інституціоналісти, зокрема, Франсуа Перру. В основі цього підходу — історико-описовий метод і соціологічний аналіз взаємодії різних суб'єктів сучасного господарства, одним із завдань якого є встановлення причин розвитку економічних структур. Істотну лепту в теоретичне розроблення підходу внесли французькі регуляціоністи, зокрема, Р. Буайе [1], А. Липец, М. Агльетта, Ж. Бенассі.

Неокласичні моделі, що розроблялися неокласичними школами, в основному пропонують пояснення економічного розвитку господарської системи через опис зміни станів її мікрорівня. Вони відштовхуються від наявності рівноваги в економіці та необхідності її досягнення, покладаються на принцип «методологічного індивідуалізму». В основі цього підходу лежить принцип відповідності П. Самуельсона, рівняння рівноваги Ерроу — Дебре, уявлення про економічну ефективність за М. Аллі, моделі зростання Р. Солоу, Р. Лукаса, П. Ромера. Враховуючи масштабну критику неокласичних шкіл у другій половині 1980-х років і в 1990-ті роки, викликану розвитком еволюційної економіки, з появою роботи Р. Нельсона і С. Уінтера «Еволюційна теорія економічних змін» [3] неокласичний підхід почав відчувати методологічну трансформацію за рахунок привнесення неінституціонального аналізу, не заперечує його базисні методологічні принципи, складові основу інтелектуальної конструкції цього напрямку економічної думки. Вінцем еволюційного методу аналізу структурних змін є інноваційно-технологічна школа.

Інноваційно-технологічний підхід. Зв'язок інститутів і технологій зближують інституційний та інноваційно-технологічний підходи, принаймні у визначенні характеру структурних змін. Багато інституціоналістів, таких як Т. Веблен, К. Ейрс, Дж. Коммонс, Дж. К. Гелбрейт, Дж. М. Кларк, Й. Шумпетер, вважали інновацію, технологію основним джерелом

соціально-економічного розвитку. Зважаючи на високий рівень теоретичних узагальнень, ця концепція являє собою першу самостійну теорію економічних (структурних) змін, яка пізніше перетворилася на еволюційний неошумпетеріанський напрям досліджень.

На сьогодні структурні зміни дедалі більше стають предметом досліджень в економічній науці у зв'язку з виникненням інформаційної економіки, появою транзакційного сектора, різних деформацій у структурі споживання, мотивацій, уподобань, але залишаються не до кінця дослідженими питання взаємовпливу структурних трансформацій та економічного розвитку.

Структурні зміни в економіці можуть як мати стихійний характер, так і бути регульованими державою. Вони показують, що різні складові вітчизняної економіки та реальна економічна динаміка в Україні розвиваються з різною інтенсивністю. Так, яку б структуру національної економіки не взяти — галузеву, територіальну, за формами власності тощо, всюди можна помітити значну різницю у темпах та якості зростання, а місцями й спаду. При цьому як позитивні, так і негативні коливання динаміки випуску та його складової — ВВП є закономірним наслідком курсу, якого послідовно дотримувалися всі найбільш потужні й впливові бізнес-кола України [5].

Метою статті є дослідження окремих структурних трансформацій в економіці України та обґрунтування необхідності реалізації структурної політики на основі поєднання ринкових механізмів та інструментів державного регулювання як основної умови забезпечення економічного розвитку.

Важливе значення мають й інструменти структурної політики. За кордоном зазначений інструментарій традиційно включав і включає в себе різноманітний набір механізмів впливу на структурні процеси в національній економіці, до яких належать як власне механізми впливу на економіку, так і макроекономічні інструменти, що непрямо зачіпають її сектори.

Перша група механізмів традиційно була домінують державної структурної політики у більшості розвинених країн. Вона включала такі інструменти, як:

- селективну галузеву підтримку певних виробництв через державний бюджет (дотації, кредити, цільові податкові пільги, галузеві інвестиційні програми);
- сприяння малим і середнім підприємствам, фінансування й організацію НДДКР;
- передачу нових технологій національним компаніям;
- фонди економічного розвитку;
- індикативне планування;
- стимулювання зон, що відстають у економічному розвитку;
- механізм прискореної амортизації;

- сприяння товарному експорту;
- регулювання імпорту товарів;
- патентне регулювання і стандартизацію вітчизняної продукції.

Останнім часом набуває нового значення і дедалі більшої важливості *друга група* механізмів по лінії впливу на макроекономічне середовище (їй надавали перевагу в таких країнах, як США) — як засіб формування сприятливого національного і регіонального середовища для підвищення ефективності національних компаній в умовах глобалізації та лібералізації ринків. Сюди можна віднести, зокрема, фінансово-кредитну, валютну, інфраструктурну (транспортні, інформаційні мережі), освітянську політику та інші форми впливу держави на економіку.

В силу того, що процес структурних трансформацій носить системний характер і має визначальний вплив на формування подальших тенденцій розвитку, доцільно одночасно здійснювати структурні реформи за такими напрямками, як: *макроекономічний*, що передбачає створення ефективного конкурентного середовища через поєднання ринкових інструментів та інструментів державної політики; *інвестиційно-інноваційний напрям*, що передбачає обґрунтування пріоритетних ініціатив інвестування для структурно-технологічної модернізації економіки та перехід до інвестування найважливіших проектів, підтримку інноваційної діяльності у галузевій науці та впровадження їх досягнень у виробництво; *інституційний напрям* — найважливішими завданнями якого є інституційно-правове забезпечення структурних трансформацій [6, с. 232].

Результатом структурних трансформацій економіки України є сформовані макроекономічні диспропорції:

- надмірна частка споживання і низький обсяг нагромадження, що в умовах національного ринку призвело до необхідності компенсувати надлишок внутрішнього попиту випереджаючим зростанням імпорту;
- відносно вузька спеціалізація зовнішньої торгівлі та висока частка низькотехнологічного експорту, що в умовах відкритості економіки країни сформувало високу залежність економічної динаміки та фінансового становища від кон'юнктури зовнішніх ринків;
- нарощування обсягів споживчого кредитування в умовах низького рівня інвестицій у модернізацію основних засобів призвело до використання кредитних ресурсів для стимулювання імпорту та іпотечного сегменту ринку;
- несприятливі умови для довгострокового інвестування обумовили переважаючу інвестиційну

привабливість секторів із високою ліквідністю і швидким обігом та випереджаючі темпи розвитку секторів, які здійснюють експортну діяльність.

Серед інституційних проблем основне місце належить недосконалому інституційно-правовому забезпеченню реформ, однією з яких є відсутність стратегії розвитку України. Система довгострокового стратегічного планування розвинених країн відрізняється від системи України тим, що в цих країнах основою довгострокового стратегічного планування є Бачення (Візія) та Національна стратегія розвитку. Однак, якщо Бачення — це концептуальний опис бажаного майбутнього, то Національна стратегія розвитку — це «дорожня карта», що дозволяє рухатися до такого майбутнього. Стратегія містить чіткі цілі та шляхи їх досягнення, а також набір заходів, що дозволяють оцінити прогрес країни в соціально-економічному розвитку та реалізувати стратегію розвитку країни через якісні структурні зрушення.

Основними видами структурних зрушень в економіці є: технологічні — що визначають появу принципово нових класів технічних засобів, які стають основою нового господарського укладу; інституційні — об'єктами яких є локальні системи економічних інституцій та інститутів, галузева та адміністративна структура; відтворювальні — пов'язані зі зміною пропорцій секторів, сфер і сегментів національної економіки: державного і приватного секторів, сфер промислового та сільськогосподарського виробництва, виробництва і обігу; просторові — які детермінують визначення та зміщення меж територіально-виробничих комплексів (кластерів), регіонів та економічних зон.

Дослідження структури виробництва в Україні за період 2006–2013 рр. характеризується тим, що найбільше зростання у 2006–2007 рр. демонстрували сільське господарство, торгівля, добувна промисловість, транспорт і зв'язок, що доводить примітивізацію економіки України та відсутність якісних структурних трансформацій [6, с. 4]. Негативна тенденція щодо оцінки фінансово-економічного стану у 2010–2013 рр. свідчить про відсутність розвитку нових перспективних виробництв у переробній промисловості та консервування існуючої структури при відсутності відповідних реформ.

Окрім того, надзвичайно негативний вплив, не лише на промисловість регіону, а й на економічний потенціал країни, має збройний конфлікт на Сході України оскільки мова йде не лише про результати руйнування економіки регіону — окупованої й підконтрольної Україні частини, — але й про проблеми безпосередньо зв'язаних із ним підприємств інших регіонів. Ситуація у Донецькій та Луганській областях негативно позначилась також на економіці областей,

які межують з ними — Дніпропетровської, Запорізької, Харківській, де зосереджено значну частину промислового потенціалу України [6, с. 199].

На сьогодні, як би це не звучало жорстоко, руйнування значної частини виробничого потенціалу Луганської та Донецької областей, певною мірою, спрощує завдання структурної перебудови їхніх економік, але і потребує гармонізації та узгодження новацій призначених саме для Донбасу з загальноукраїнською програмою реформ та вимагає поширення реформ на усю Україну. При відбудові економіки Донбасу необхідно акцентувати увагу на стратегічному плануванні розвитку територій, спрямованому на погодження зусиль влади, суспільства, бізнесу на перспективних та невикористаних раніше ресурсах регіону та концентрації ресурсів на довгострокових цілях розвитку територій.

Розбудова промислового комплексу в Україні і вибудовування адекватної до ситуації моделі промислової політики повинно враховувати зовнішні обмеження та ризики для вітчизняної промисловості, зумовлені розвитком світової економіки, основною рисою якої є наростаюча глобалізація, у якій кожній країні відведена своя роль і спеціалізація, зумовлена значною мірою станом і науково-технічним рівнем промислового виробництва.

Високорозвинені країни взяли на себе роль створення і контролю в своїх інтересах технологічних ланцюгів світової активності з виробництва та просування на світовий ринок певних продуктів чи послуг, і стратегічною метою України є вмонтування своїх виробництв у ланки з високою доданою вартістю.

Надзвичайним для економіки України є розв'язання стратегічного завдання — диверсифікації експорту, яке може бути вирішено через проведення реформ в процесі імплементації Угоди про асоціацію України з країнами ЄС у частині створення поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ) та модернізація виробництв й включення вітчизняних підприємств у технологічні ланцюги європейських компаній через залучення українських суб'єктів господарювання до спільних 8 науково-дослідницьких, комунікаційних та інформаційних проектів (що передбачається розділом IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» та V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди [7]), що також дасть можливість компенсувати наслідки від розриву коопераційних зв'язків з підприємствами РФ та диверсифікувати експорт, орієнтований на російські ринки [2; 8].

Дослідження руху країн Вишеградської четвірки до членства у ЄС дозволило виокремити 3 п'ятирічні етапи, кожен з яких характеризується певною зміною тенденцій та ролі окремих чинників економічного зростання: перший етап (1995–1999 рр.) — адаптація

економік до нових умов, що передбачає активну переорієнтацію виробників на зовнішніх ринках та формування нових експортних можливостей; другий етап (2000–2004 рр.) — посилення дії ендогенних чинників економічного зростання завдяки нагромадженню певного потенціалу у попередньому періоді та формуванням потужного внутрішнього ринку; третій етап (2005–2009 рр.) — 11 адаптацією країн до умов ЄС, що супроводжувалося сприятливими умовами на зовнішніх ринках на початку та кризовими явищами у останні два роки цього періоду [6, с. 207–208]. На основі цих досліджень обґрунтовано припущення, що як і в країнах Вишеградської четвірки у період після підписання країнами угод про асоціацію з ЄС, підписання Угоди про Асоціацію між Україною та країнами ЄС може створити потенціал для подібного зростання вітчизняної економіки, тому, узагальнені показники розвитку країн Вишеградської четвірки можуть слугувати основою для побудови еталону, подібно до якого розвиватиметься економіка України з метою прогнозування структурних зрушень.

У світі формується нова довга науково-технологічна хвиля на основі інноваційних продуктів і технологій шостого технологічного укладу. Це генерує процеси переструктурування світового промислового виробництва, створення нових галузей і ринків. Для України це небезпечно втратою у перспективі зовнішніх несировинних ринків і консервацією сировинної спеціалізації через технологічну відсталість власного виробництва та його неготовність задовольняти попит на продукцію нового укладу.

Внаслідок загострення проблеми продовольчого забезпечення населення світу відбувається подальша інтенсифікація та індустріалізація світового сільськогосподарського виробництва, динамічно зростає попит на промислову продукцію сільськогосподарського призначення та машинобудування і агрохімії. Ця тенденція відкриває для України шанс розвинути власне сільське господарство та сектори промисловості пов'язані з глибокою переробкою за умов модернізації цих галузей.

Проблеми промисловості безпосередньо вказують на ситуативність, фрагментарність, нецілеспрямованість, пролобістськість, стратегічну невизначеність державної політики щодо розвитку галузі. Порівняно з відомими нормативними моделями ця політика за своїм характером та інструментарієм значною мірою відповідає «вертикальній» («жорсткій») моделі, у форматі якої держава надавала пряму підтримку окремим, визначеним як пріоритетні, галузям промисловості, що не поліщило стан галузей ні з точки зору модернізації виробничих потужностей, ні з точки зору покращення фінансових результатів їхньої діяльності.

Одним з несприятливих факторів для ведення бізнесу в Україні залишається оподаткування, що пояснюється надмірною кількістю сплачених у країні податків та складністю їхнього адміністрування порівняно з іншими країнами, але й існуванні такого явища, як значна невідповідність у розподілі між галузями обсягів сплачених податків і обсягів виробленої продукції, що проявляється у значно заниженій (металургія, хімія) або завищеній (машинобудування) частці сплачених прямих і непрямих податків порівняно з їхньою часткою у структурі реалізованої продукції. Ця невідповідність значною мірою причетна до формування негативних тенденцій у структурі вітчизняного виробництва. Вона зумовлена не стільки наданням податкових пільг, скільки широкими можливостями для ухиляння від сплати податків, які має насамперед бізнес, пов'язаний неформальними зв'язками із представниками влади і державної бюрократії.

Згортання інвестиційної діяльності є також результатом відсутності якісних структурних трансформацій. Широка географічна диверсифікація джерел надходження прямих іноземних інвестицій в Україну поєднувалася зі стабільно високим рівнем концентрації основної частини їх обсягу від дуже невеликої кількості країн, перелік яких є практично незмінним. Високою залишалася частка іноземних інвестицій з країн, які мають статус офшорних зон або юрисдикцій з пільговими умовами оподаткування бізнесу (Кіпр, Британські Віргінські Острови, Беліз тощо). Враховуючи, що інвестиції з цих країн є переважно попередньо вивезені вітчизняні за походженням коштів, то їх динаміка підтверджує збереження недовіри серед інвесторів розвинених країн до умов діяльності в Україні через відсутність реальних позитивних змін інвестиційного клімату.

Найбільш поширеними державними механізмами залучення і підтримки інвестицій у країнах Центральної та Східної Європи є: стабільний податковий режим з низькими податковими ставками, наявністю податкових пільг та кредитів; території зі спеціальним економічним статусом та регіональні (місцеві) програми розвитку, які повністю або частково фінансуються з європейських фондів регіонального розвитку; полегшення доступу підприємств до фінансування або надання прямої грошової допомоги на поворотній чи безповоротній основі у формі кредитів, гарантій, субсидій, грантів тощо [6, с. 283–286].

В Україні спостерігається найвищий серед країн Європейського Союзу рівень міжрегіональної диспропорційності [6, с. 183–184], і головними причинами збереження високого рівня міжрегіональної диспропорційності стала неефективна державна регіональна політика в Україні, яка реалізовувала-

ся переважно на основі двох інструментів: фінансового вирівнювання — за допомогою дотацій та субвенцій з державного бюджету, а також фінансового стимулювання через Державний фонд регіонального розвитку, зміст якого полягає у створенні сприятливих можливостей для формування «точок росту» з метою залучення додаткових інвестицій у проблемні регіони країни. Використання цих інструментів повинне було створити синергетичний ефект у подоланні міжрегіональної диспропорційності економічного розвитку, однак замість цього вони загострили старі та сприяли виникненню нових ризиків для економічного розвитку регіонів.

Структурна політика має забезпечити такі умови для розвитку національної економіки:

- створення механізму розширеної взаємодії виробництва товарів, генерації доходів та формування/стимулювання кінцевого попиту;
- досягнення консенсусу українських бізнес-еліт щодо цілей економічного розвитку національної економіки і способів їхнього досягнення з обґрунтованим переваженням перспектив і позитивних

результатів (перехід країни до моделі економічного зростання) над втратами, що супроводжують процес структурних трансформацій;

- формування провідного виробничо-господарського укладу (сукупність взаємопов'язаних виробництв та інститутів, що утворюють системну цілісність), який володіє не лише потужним потенціалом зростання, а й досить критичною масою для якісного перетворення економіки;
- гармонійне поєднання інтересів України щодо економічного розвитку, модель якого має бути моделлю визначення домінанти економічної орієнтації та реалізації конкурентних переваг, з форматом стратегічного розвитку світового господарства.
- мобілізацію технологічних і соціальних джерел підвищення ефективності діяльності підприємств через пошук принципово нових інституційних, економічних та організаційних форм інтеграції індустріального і постіндустріального укладів і формування національної інноваційної системи та її включення у контури розширеного відтворення.

Література

1. Буайе Р. Теория регуляции: Критический анализ / Р. Буайе; пер. с франц. Н. Б. Кузнецовой. — М.: Наука для общества, 1997. — 213 с.
2. Інтеграційні можливості України: перспективи та наслідки: наукова доповідь / за ред. В.М. Гейця, Л.В. Шинкарук; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. — К., 2014. — 92 с.
3. Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уинтер; пер. с англ. М. Я. Каждана. — М.: Финстатинформ, 2002. — 536 с.
4. Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України. Наукова доповідь / За ред. Л.В. Шинкарук; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2012. — 152 с.
5. Структурні зміни та економічний розвиток України / за ред. Л.В. Шинкарук; Ін-тут екон. та прогнозування. — К.: ВПЦ «Експрес», 2011. — 696 с.
6. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / [Шинкарук Л.В., Бевз І.А., Барановська І.В. та ін.]; за ред. Л.В. Шинкарук; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». — К., 2015. — 304 с.
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011>.
8. Шинкарук Л.В. Прогнозні оцінки розвитку національної економіки в умовах створення ЗВТ з ЄС / Шинкарук Л.В., Барановська І.В., Герасімова О.А. // Економіка і прогнозування. — 2013. — № 3. — С. 38–58.